Toleo la Rasimu ya Viwango vya Kijamii na Kimazingira vya MKUHUMI+
15 Januari 2010

Rasimu hii yaviwango imetokana na warsha za wadau zilizofanyika sehemu mbalimbali kama ifuatavyo; Kulikuwa na warsha huko Copenhagen kuanzia tarehe 5-7 Mei 2009 ,kulikuwa pia na majadiliano na wawakilishi wa serikali na asasi zisizo za kiserikali yaliyofanyika Nepali kuanzia tarehe 29 Juni mpaka tarehe 3 Julai, pia kulikuwa na warsha iliyofayika Tanzania kuanzia tarehe 9-11 Septemba. Zaidi ya hayo kulikuwa na maoni ya jamii yaliyopokelewa katika kipindi cha maoni ya kwanza ya jamii kuanzia tarehe 2 Oktoba hadi 30 Novemba 2009 (pamoja na michango kutoka kwenye majadiliano yaliyifanyika Ecuado tarehe 22-26 Oktoba), na maoni yaliyopatikana kwenye mkutano wa kamati ya viwango uliyofanyika Copenhagen tarehe 4-5 Disemba 2009.

Viwango hivi vinaandaliwa kwa kuhusisha serikali, asasi zisizo za kiserikali na asasi zingine za kiraia, asasi za jamii, taasisi za kisera za kimataifa, taasisi zinazoishughulisha n utafiti na sekta binafsi. Kamati ya Viwango ndiyo inayosimamia uandaajii wa viwango hivi. Wengi wa wajumbe wa kamati hii wanatoka katika nchi ambazo MKUHUMI utatekelezwa kwa kutambua kwamba serikali na asasi za kiraia kutoka katika nchi hizi, ndio watakaoongoza utekelezaji wa viwango hivi. Mchakato wa kuandaa hivi viwango unawezeshwa na tasis inayojishughulisha na Mabadiliko ya Tabianchi, Jamii na Bioanuai (CCBA) na shirika la kimataifa la CARE

Tunakaribisha maoni yoyote na mapendekezo ya maboresho ya rasimu hii ya kwanza ya Viwango. Tafadhali weka jina lako, jina la taasisi, kumbukumbu namba ya kanuni-vigezo-kiashiria husika, maoni yako na mapendekezo ya mabadiliko katika rasimu hii. Maoni yapelekwe kwa jdurbin@climatestandards.org ifikapo tarehe 15 Machi 2010 ambayo itakuwa mwisho wa kipindi cha pili cha siku 60 za maoni kwa umma. Fomu ya kupeleka maoni, nakala za viwango kwa Kiingereza, Kifaransa, Kispanishi na Kipotugizi na taarifa kuhusu historia na mchakato wa uandaajii wa hivi viwango vinapatikana katika tovuti ya http://www.climate-standards.org/REDD+/

Umuhimu wa viwango
Wakati utekelezaji wa shughuli zinazopunguza utoaji wa gesi zinazotokana na ukataji wa misitu na uharibifu wa misitu (MKUHUMI), uhifadhi, usimamizi endelevu wa misitu na kuongeza akiba ya kaboni katika msitu (MKUHUMI+) vinauwezo wa kuleta faida kubwa za kijamii na kimazingira, shughuli hizi nyingi pia zimeonyesha kuwa na hatari kubwa, hususan kwa wanajamii na watu wengine wanaotegemea misituKutokana na kuongezeka kwa uelewa katika ngazi za kimataifa na kitaifa kuhusu kuwa na mpango wa kiusalama kwa jamii na mazingira, jitihada hii inalenga katika kuelezea na kujenga mhimili mathubuti wa kijamii na kimazingira katika ngazi za juu za utendaji wa MKUHUMI+

Majukumu ya viwango
Jitihada hii inatengeneza viwango ambavyo vinaweza kutumiwa na serikali, asasi zisizo za kiserikali, wakala wa fedha na wadau wengine kwa ajili ya kuandaa na kutekeleza programu za MKUHUMI+ ambazo zitaheshimu haki za watu wa asili ya eneo husika na wanajamii kw ujumla na kuleta faida kubwa kwa jamii na baioanuai. Viwango hivi vimetengenezwa ili vifanye kazi kwa ajili ya mfumo mpya wa kiulimwengu wa MKUHUMI+ utakaotokana na na mazungumzo ya Mkataba wa Umoja wa Mataifa wa Kudhibiti Mabadiliko ya Tabianchi yanayoendelea, yaani kwa ajili ya programu za serikali zinazotekelezwa katika ngazi ya kitaifa au mkoa na kwa ajili ya aina zote za malipo yanayotegemea masoko na yale yanayotegemea mfuko maalumu. Programu za MKUHUMI+ ambazo viwango hivi vinaweza kutumika vinajumuisha malengo, sera na taratibu na vinaainishwa kwa;

1. Tamko la malengo
2. Utambuzi wa visababishi vya ukataji miti hovyo na uharibifu wa misitu
3. Wasifu wa sera na taratibu, na shughuli na mipango kwa ajili ya uandaaji na utekelezaji
4. Kuainisha maeneo ya kijiografia ambapo shughuli zitatekelezwa,
5. Kuainisha mpangilio wa kitaasisi kwa ajili ya kupanga, kutekeleza na kutathimini program.

Vipengele vya viwango
Viwango vitakuwa na kanuni, vigezo na viashiria ambavyo vitaainisha mambo yenye mashaka na ngazi ya utendaji wa kijamii na kimazingira unaohitajika.

- **Kanuni** ni viwango vya 'madhumumi' ambavyo vinafafanua malengo ya viwango na kuainisha kwa upana. Hizi kanuni ni matamko muhimu kuhusu matokeo yanayotarajiwa na hazijatengenezwa ili zihakikiwe.
- **Vigezo** vinatoa masharti ambayo yanapaswa kutimizwa ili kufanikisha kanuni. Inaweza kuhakikiwa moja kwa moja lakini vinaelezewa kwa undani zaidi na viashiria.
- **Viashiria** ni maeneo yenye ukomo wa yanayoelezeka kwa maneno na kwa tarakimu ambayo yanaweza kupatikana na kuhakikiwa kwa kufuata kigezo

Katika ngazi ya kanuni na vigezo viwango vinakusudiwa kuwa sawa katika nchi zote. Katika ngazi ya viashiria, kutakuwa na mchakato wa ki inchi wa kutafsiri[1] ili kutengeneza viashiria ambavyo vimetengenezwa kulingana na mazingira ya nchi husika. Ili kuongoza huu mchakato katika nchi husika wa kutengeneza viashiria, "muongozo wa viashiria" ulio sawa kwa nchi zote umetengenezwa. Mchako wa kimataifa wa ukaguzi utahakikisha usawa kwenye tafsiri katika nchi.

Ufuatiliaji, kutoa taarifa na kuhakiki
Kuna chaguo mbalimbali zinazofikiriwa kwa ajili ya ufuatiliaji, utoaji taarifa na uhakiki (MRV) ambazo zitaleta usawa katika ushiriki na umiliki wa wadau na kuongezeka kwa uwazi na uwajibikaji wakati huohuo kutoa moyo wa kuboresha utendaji. Kwa vishiria, mchakato wa MRV utahusisha nchi husika.

Kanuni 1: haki ya kumiliki ardhi, maeneo na rasilimali[2] zinatambulika na kuheshimiwa na programu ya MKUHUMI+	
Kigezo	Muongozo wa Viashiria[3]
1.1 Programu ya MKUHUMI+[4] inawatambua kwa ufasaha wenye haki[5] mbalimbali (kisheria na kimila[6]) na haki zao kumiliki ardhi, maeneo na rasilimali muhimu kwa ajili ya programu	1.1.1 Mchakato shirikishi unaanzishwa wa kumbukumbu na kutambua ardhi za kisheria na kimila zilizopo, maeneo na haki za kumiliki/kutumia/kupata/kusimamia rasilimali (ikiwemo haki ya wanawake na makundi mengine yaliyo katika mazingira magumu)

[1] Tafsiri ya nchi husika inamaanisha tafsiri katika ngazi ya kiutawala inayoongoza program ya MKUHUMI+
[2] Rasilimali itaeleweka kujumuisha huduma ya mifumo ya ikolojia zinazotolewa na rasilimali hizo
[3] Muongozo huu wa viashiria unaainisha vipengele muhimu vya kila kigezo. Kutakuwa na mchakato wa kutafsiri katika kila nchi ili kutengeneza viashiria vilivyotengenezwa kwa ajili ya mazingira ya kila nchi
[4] Programu ya MKUHUMI+ inajumuisha malengo, sera na hatua zilizotengenezwa kwa ajiliya program na sera zingine husika ambazo zinaisaidia
[5] Inajumuisha wenye haki binafsi na watu asilia na wengine wenye haki za ujumla
[6] Haki za kimila za kumiliki ardhi na rasilimali itamaanisha ardhi ya jamii iliyokuwa ya muda nrefu na matumizi ya rasilimali kulingana na sheria za kimila, maadili, tamaduni za watu asilia na jamii wengine pamoja na matumizi ya mzunguko kuliko hati rasmi ya kisheria ya kumiliki ardhi na rasilimali inayotolewa na serikali
7 'watu au kundi lililopo katika mazingira magumu ni wale ambao wanakosa fursa ya kupata mali ambazo maisha yenye usalama yanapatikana (kijamii, kitamaduni, kibinadamu, kifedha, asili, kisiasa) na/au wapo katika nafasi kubwa ya kupata matatizo, pamoja na mabadiliko ya tabia nchi ambayo yataweza kuathiri mali hizo na uwezo wa watu kutumia hizo mali. Kundi hili linajumuisha makundi ambayo yapo katika hatari zadi kutokana na jinsia, kabila, hali ya kijamii na uchumi.

	muhimu kwenye program [7]ikiwemo haki zingine zozote zinazoweza kuleta mgongano 1.1.2 Mipango ya matumizi ya ardhi ikiwemo mipango[8] ya usimamizi wa misitu kwenye maeneo yaliyomo kwenye program ya MKUHUMI+ inatambua haki za watu wote muhimu[9] na mipaka yao pamoja na haki zingine zinazoweza leta mgongano
1.2 Program ya MKUHUMI+ inatambua na kuheshimu haki zote za kisheria na kimila za ardhi, maeneo na rasilimali ambazo watu wenye asili ya eneo husika au wajamii[10] wamekuwa wakimiliki, wameshikilia au kutumia au kujipatia[11]	1.2.1 Sera za program ya taifa ya MKUHUMI+ inahusisha kutambua na kuheshimu haki za kimila za watu wenye wasili ya eneo husika au wanajamii 1.2.2 Mipnago ya matumizi ya ardhi pamoja na mipango ya usimamizi wa misitu kwenye maeneo yaliyomo kwenye program ya MKUHUMI+ inatambua na kuheshimu haki za kimila na kisheria za watu wenye asili ya eneo husika na wanajamii 1.2.3 Program ya MKUHUMI+ inaendeleza kulinda haki za kisheria[12] za ardhi, maeneo na rasilimali ambazo watu wenye asili ya eneo husika au wanajamii wamekuwa wakimiliki, kushikilia au kutumia au kujipatia kimila
1.3 Program ya MKUHUMI+ inahitaji ukuridhia kwa wenye haki bila kulazimishwa, kabla program haijaanza na wenye uelewa, shughuli yoyote itakayo athiri haki zao za kumiliki ardhi, maeneo na rasilimali	1.3.1 Sera za program ya MKUHUMI+ unasimamia kanuni ya ridhaa ya wenye haki iliyotolewa bila kulazimishwa, kabla program haijaanza na yenye uelewa kwa ajili ya shughuli yoyote itakayo athiri haki zao za kumiliki ardhi, maeneo na raslilimali 1.3.2 Programu ya MKUHUMI+ kwa uthabiti inasambaza taarifa juu ya kuwepo kwa ridhaa ya wenye haki iliyotolewa bila kulazimishwa, kabla program haijaanza na yenye ufahamu kwa ajili ya shuguhuli yoyote itakayo athiri haki zao za kumiliki ardhi, maeneo na rasilimali.

8 kwa kutambua kuwa matumizi yoyote ya ardhi na mipango ya usimamizi wa misitu imetengenezwa chini ya program ya MKUHUMI+ lazima itengenezwe kwa ushiriki kamilifu na madhubuti wa wadau wote muhimu na wenye haki kulingana na kigezo 6.2

9 Wenye haki muhimu wanaainishwa na prpgramu ya MKUHUMI+ kulingana na kigezo 6.1

10 Ni pamoja na haki binafsi na haki za ujumla

11 Kutambua kwamba watu asilia wana haki ya kumiliki, kutumia, kuendeleza na kushikilia ardhi, maeneo na rasilimai ambazo wamepata kwa sababu ya umiliki wa kimila au matumizi mengine ya kimila, pamoja na yale ambayo wamepata kwa njia nyingine

12 Inajumuisha kupata haki za kisheria zilizopo na kwa kubadilisha haki za kimila kuwa za kisheria

	1.3.3 wenye haki kwa ujumla wanaainisha mchakato unaoweza kuhakikiwa wa kupata ridhaa yao ambayo haijalazimishwa, iliyopatikana kabla ya programu kuanza na yenye ufahamu pamoja na kuainisha taasisi zao zitakazo wawakilisha ambazo zina mamlaka ya kutoa ridhaa kwa niaba yao. 1.3.4 Ridhaa ambayo haijalazimishwa, iliyopatikana kabla programu haijaanza na yenye ufahamu inapatikana kutoka kwa wenye haki kwa ajili ya shughuli yoyote itakayo athiri haki zao za kumiliki ardhi, maeneo na rasilimali kwa kufuata mchakato uliokubalika.
1.4 Programu ya MKUHUMI+ inatambua na kutumia mchakato kwa ajili ya utatuzi madhubuti wa migogoro juu ya haki ya ardhi, maneneo na rasilimali zinazohusiana na program hii na program haiendelei na shughuli yoyote ambayo itaharibu matokeo ya mchakato wa utatuzi wa mgogoro huo	1.4.1 Mbinu madhubuti na yenye uwazi na inapatikana katika usuluhishi wa mgogoro wowote wa ngazi ya chini/taifa juu ya haki ya ardhi, maeneo na rasilimali inayohusiana na program ya MKUHUMI+ inatambuliwa na kutengenezwa. 1.4.2 Migogoro juu ya haki ya ardhi, maeneo na rasilimali iliyoletwa na program ya MKUHUMI+ inatatuliwa ndani ya muda uliokubalika. 1.4.3 Hakuna shughuli yoyote itafanyika na programu ya MKUHUMI + ambayo itaathiri matokeo ya mgogoro ambao haujatatuliwa juu ya haki ya ardhi, maeneo na rasilimali inayohusiana na programu
1.5 Pale ambapo programu ya MKUHUMI+ inawezesha umiliki binafsi[13] wa haki ya hewa ukaa[14], haki hizi zinatokana na haki ya kisheria na kimila za ardhi, maeneo na rasilimali[15] ambazo zimezalisha upungazaji wa uzalishaji wa gesijoto	1.5.1 Pale ambapo programu ya MKUHUMI+ inawezesha umiliki binafsi wa haki ya hewa ukaa, mchakato wa wazi wa kuainisha haki ya hewa ukaa unaandaliwa na kutekelezwa kutokana na haki ya kisheria na kimila ya ardhi, maeneo na rasilimali ambazo zilizalisha upunguzaji wa gesi joto

[13] Umiliki wa haki zinazotokana na hewa ukaa zinaweza kuwa kwa mtu binafsi au kwa ujumla

[14] Haki ya hewa ukaa' zitainishwa kama haki za kuweza kuingia mikataba na vipengele vya manunuzi/malipo kwa ajili ya kuhamisha umiliki wa upunguzaji wa uzalishaji wa gesi joto au kuondoa na uendelezaji wa viwango vya hewa ukaa vilivyopo

[15] Haki za kisheria na za kimila za umiliki wa ardhi, maeneo na rasilimali kwa wanaohusika na wenye haki katika programu ya MKUHUMI+' wameainishwa kulingana na kipengele cha 1.1

Kanuni 2: Manufaa ya programu ya MKUHUMI+ yanagawanywa kwa usawa[16] miongoni mwa wahusika wote[17] wenye haki na wadau[18]	
Vigezo	**Muongozo wa viashiria**
2.1 Gharama zinazotarajiwa, manufaa yanayotegemewa na hatari zinazoambatana[19] na programu za MKUHUMI+ zimeainishwa kwa ajili ya wenye haki husika na makundi ya wadau[20] katika ngazi[21] zote kwa kutumia mchakato shirikishi.	2.1.1 Gharama na pato na maufaa mengineyo yanayotarajiwa, pamoja na hatari zinazoambatana na programu za MKUHUMI+ zimechambuliwa kwa kila mwenye haki husika na vikundi vya wadau katika kila ngazi kwa kutumia mchakato shirikishi.
2.2 Mifumo iliyo wazi, shirikishi, thabiti na yenye ufanisi[22] imeanzishwa kwa ajili ya usawa katika mgawanyo wa manufaa yatokanayo na programu ya MKUHUMI+ miongoni na baina ya wenye haki na vikundi vya wadau husika kwa kuzingatia gharama, manufaa na hatari zinazoambatana nazo.	2.2.1 Kuna ushiriki thabiti na uliokamilika[23] wa wenye haki na wadau husika ambao wanataka kuhusishwa ikiwemo makundi ya watu wenye mahitaji maalum katika kuainisha mchakato wa kufanya maamuzi na mfumo wa kugawana manufaa kwa usawa miongoni na baina ya wenye haki na vikundi vya wadau husika. 2.2.2 Sera zilizowazi na miongozo ya mgawanyo wa manufaa imetayarishwa, imekubalika, imesambazwa kwa walengwa na imefuatiliwa. 2.2.3 Taratibu za utawala na usiamamizi wa fedha na mgawanyo wa manufaa zinafanyika kwa wakati na kwa gharama nafuu. 2.2.4 Muundo wa mfumo wa mgawanyo wa manufaa umetokana na kupitiwa kwa fursa mbalimbali kwa kuzingatia usawa, uthabiti[24] na ufanisi wa programu ya MKUHUMI+ 2.2.5 Mchakato wa mgawanyo wa manufaa unajumuisha taratibu zilizo wazi na zinazopatikana za kuwasilisha na kutatua malalamiko

[16] Uswawa' na 'usawa katika mgawanyo' vinamaanisha kuwa na mlingano na haki kw wahusika wote

[17] Wenye haki husika na vikundi vya wadau' wameanishwa na programu ya MKUHUMI+ kulingana na kigezo 6.1.

[18] Wenye haki husika' ni wale ambao haki zao zinatarajiwa kuathiriwa na programu ya MKUHUMI+ na 'wadau' ni wale ambao maslahi yao yataathiriwa kwa njia moja au nyingine na program.

[19] Uchambuzi wote wa gharama, manufaa na hatari vijumuishe zile ambazo ni za moja kwa moja na zisizo za moja kwa moja na zijumuishe masuala ya kijamii, kiutamaduni na kiuchumi. Gharama zijumuishe za zile za ukosaji. Gharama zote za manufaa, na hatari ziringanishwe kutokana na hali halisi ambayo inaonekana katika matumizi ya ardhi kama programu ya MKUHUMI+ isingekuwepo.

[20] 'Wenye haki husika' na vikundi vya wadau' vimeainishwa kwa kulingana na kigezo 6.1

[21] Katika ngazi ya chini, kitaifa na ngazi nyingine zinazohusika

[22] Ufanisi' unamaanisha kuwa kufikia shabaha kwa gharama, juhudi na muda kidogo

[23] Ushirikishwaji ulio thabiti na uliokamilika' unamaanisha ushawishi wa maana kwa wenye haki na wadau husika wanaotaka kuhusisha katika hatua zote na kuhakikisha wanapata taarifa kwa wakati.

[24] Uthabiti' wa programu ya MKUHUMI+ unamaanisha kiwango ambacho upunguzaji wa hewa ukaa na malengo mengine yamefikiwa.

2.3 Kuna ufuatiliaji wa gharama na manufaa ya programu ya MKUHUMI+ ulioshirikishi na wa wazi ikiwemo mapato yoyote na mgawanyo wake baina ya wenye haki na wadau husika.	2.3.1 Wenye haki na wadau husika wanashiriki kikamilifu katika ufuatiliaji wa utekelezaji wa mchakato wa mgawanyo wa manufaa uliokubalika katika ngazi za kitaifa na za chini. 2.3.2 Wenye haki na wadau husika wanashiriki kikamilifu katika utoaji wa taarifa na kuzipitia gharama, mapato na manufaa mengine na jinsi jamii ilivyogawanywa kwa kuzingatia uchambuzi wa awali wa gharama zinazotarajiwa, manufaa yanayotegemewa na hatari[25] zinazoambatana nazo.

Kanuni 3: Programu ya MKUHUMI+ inabooresha usalama wa maisha[26] kwa kipindi kirefu na maisha bora kwa jamii asilia na jamii nyingine kwa kuangalia zaidi jamii walio na mahitaji zaidi	
Vigezo	**Muongozo wa viashiria**
3.1 Programu ya REDD+ inazalisha zaidi athari chanya kwenye uhakika wa maisha kwa muda mrefu na kubooresha maisha ya jamii asilia na jamii nyingine kwa kuzingatia watu wenye mahitaji zaidi.	3.1.1 Malengo ya programu ya MKUHUMI+ yanajumuisha kubooresha uhakika na usalama wa maisha ya jamii asilia na jamii nyingine kwa muda mrefu. 3.1.2 Watu ambao hawajiwezi zaidi wameainishwa miongoni mwa jamii asilia na jamii nyingine zinazoshiriki katika programu ya MKUHUMI+ 3.1.3 Jamii asilia na jamii nyingine ikiwemo watu ambao hawajiwezi zaidi, wanakubali kuwa wamepata manufaa kutokana na kushiriki kwenye programu ya MKUHUMI+ 3.1.4 Programu ya MKUHUMI+ inazalisha rasilimali zaidi[27] ili kubooresha uhakika wa maisha ya jamii asilia na jamii nyingine kwa muda mrefu. 3.1.5 Hatua zinachukuliwa ili kuhakikisha uhakika wa maisha ya jamii ya muda mrefu na manufaa ya maisha ya jamii asilia na jamii nyingine ni endelevu.
3.2 Jamii husika asilia na jamii nyingine wanaamua ni jinsi gani programu ya MKUHUMI+ itabooresha uhakika wa maisha yao kwa muda mrefu na usalama wa maisha yao kupitia mchakato unaowahusisha na ulio wazi.	3.2.1 Programu ya MKUHUMI+ inatumia mchakato unaohusisha na uliowazi na ambao unazihitaji jamii asilia na jamii nyingine pamoja na watu wasiojiweza zaidi kuamua namna manufaa yatakavyokuwa, jinsi yatavyowasilishwa na jinsi yatakavyobooresha uhakika wa maisha yao na kwa muda mrefu.

[25] Mchakato wa awali wa gharama za zilizotarajiwa, manufaa yanayotegemewa n aharai zinazoambatana nazo kwa kila mwenye haki na makundi ya wadau yanazingatiwa kulingana na kigezo 2.1

[26] Uhakika wa maisha' yanategemea dhamana za kijamii, kiutamaduni, kibinaadamu, maliasili, na uwezo wa kifisikia na kisiasa.

[27] Rasilimali zinatakiwa kuongezeka ukilinganisha na hali halisi ambayo ni matumizi halisi ya ardhi kwa wakai huo kama programu ya MKUHUMI+ isingekuwepo.

3.3 Kuna tathmini shirikishi ya athari chanya na hasi za kijamii, kiutamaduni na kiuchumi za programu ya MKUHUMI+ pamoja na athari zinazotabiriwa na zilizotokea.	3.3.1 Mchakato shirikishi umeundwa na kutekelezwa ili kutathmini athari chanya na hasi zilizotabiriwa na zilizokwishatokea za programu ya MKUHUMI+ kwa ajili ya jamii asilia na jamii nyingine hasa watu walio katika mazingira magumu 3.3.2 Ufuatiliaji wa athari za kijamii unachukua hatua ya kutofautisha na ambayo inaweza kuainisha athari chanya na hasi kwa watu wanaohitaji zaidi
3.4 Programu ya MKUHUMI+ inatumika kutokana na tabiri za tathmini za athari hasi zinazokabiliana na kuendeleza athari chanya za uhakika wa maisha kwa jamii.	3.4.1 Hatua kuanzishwa na kutekelezwa[28] kwa ukamilifu ili kukabiliana na athari hasi na zilizokwisha tokea zinazotaraijiwa na kuendeleza athari chanya kwa jamii asilia na jamii nyingine kwa ujumla kwa watu wenye mahitaji zaidi hasa, wakati wa kuanzisha na hatua ya utekelezaji wa programu ya MKUHUMI+

Kanuni 4: Programu ya MKUHUMI+ inachangia katika malengo mapana ya maendeleo endelevu na utawala bora[29].	
Vigezo	**Muongozo wa viashiria**
4.1 Programu ya MKUHUMI+ inachangia kufikia malengo ya sera za maendeleo endelevu, mikakati na mipango[30] ilioanzishwa katika ngazi za kitaifa na ngazi nyingine husika.	4.1.1 Programu ya MKUHUMI+ inaelezea namna sera na hatua zake zitakavyochangia kwenye utekelezaji wa sera yoyote ya kupunguza umaskini, mkakati na mpango uliyoanzishwa katika ngazi ya taifa au ngazi nyingine husika za serikali. 4.1.2 Programu ya MKUHUMI+ inaeleza namna sera na hatua zake zitakavyochangia kwenye utekelezaji wa sera za bioanuwai zilizopo, mkakati na mpango uliyoanzishwa katika ngazi ya taifa au kanda husika za ekologia 4.1.3 kipato cha kitaifa, umaskini na ufuatiliaji wa malengo mengine ya maendeleo ya millennia yanaonyesha kubooreshwa katika maeneo ambapo programu ya MKUHUMI+ inatekelezwa.

[28] Kwa kutambua kuwa hatua zote za zilizochukuliwa kukabiliana kwenye programu ya MKUHUMI+ zitengenezwa n akutekelezwa kwa ushirikishwaji uliokamilika na uthabiti wa wadau husika na wenye haki kulingana na kigezo 6.2

[29] Vipengele vya utawala bora vinajumuisha upatikanaji, ushirikishwaji wa watu, uwazi, uwajibikaji, utawala wa sheria, utabirikaji, upatikanaji wa haki na uendelevu.

[30]mfaano; mikakati/shabaha upunguzaji wa umaskini, bajeti za kitaifa, mikakati ya bioanuwai ya kitaifa, mikakati ya taifa ya mabadiliko ya tabia nchi, mipango ya mabadiliko n.k

4.2 Programu ya MKUHUMI+ inapelekea mabooresho katika utawala wa sekta ya misitu na sekata nyingine zinazohusika	4.2.1 Programu ya MKUHUMI+ inaainisha masuala ya utawala wa misitu kwa upana ambayo yanaweza kushughulikiwa hususan yale yanayohusiana na usawa, uthabiti na ufanisi wa programu ya MKUHUMI+ na kuanzisha shabaha maalumu ya utekelezaji ya kitaifa. 4.2.2 Programu ya MKUHUMI+ inajumuisha kujengea uwezo taasisi na hatua nyingine zinazolenga kubooresha masuala haya ya kiutawala. 4.2.3 Mpango wa ufuatiliaji na tathmini ya programu ya MKUHUMI+ ina viashiria muhimu vya utawala wa misitu
4.3 Kuna utayari mkubwa wa serikali juu ya programu ya MKUHUMI+ katika nchi husika	4.3.1 Muundo wa kitaasisi ya programu ya MKUHUMI+ unaendana na uongozi wa serikali 4.3.2 Taasisi za serikali/mashirika yanaongoza katika uanzishwaji, utekelezaji na tathmini ya programu ya MKUHUMI+
4.4 Programu ya MKUHUMI+ inaendana na sera husika, mikakati na mipango katika ngazi zote husika.	4.4.1 Vipengele vya mipango ya matumizi ya ardhi katika programu ya MKUHUMI+ pamoja na utambuzi wa haki za kimila za maeneo ya ardhi na rasilimali zinaenda sambamba na michakato mingine ya mipango ya matumizi ya ardhi. 4.4.2 Programu ya MKUHUMI+ inaingizwa katika mapana ya muongozo wa sera ya sekta ya misitu na sekta nyingine husika. 4.4.3 Tofauti kati ya programu ya MKUHUMI+ na sera husika za maendeleo endelevu, mikakati na mipango zinaainishwa. 4.4.4 Mchakato wa kupitia na muda wa kutatua tofauti zilizopo baina ya programu ya MKUHUMI+ na sera zingine za maendeleo endelevu, mikakati, na mipango zimeanzishwa na kutekelezwa
4.5 Kuna uratibu thabiti baina ya serikali na taasisi/mashirika mengine yanayohusika na upangaji, utekelezaji na kutathmini programu ya MKUHUMI+ na taasisi nyingine za serikali/mashirika husika.	4.5.1 Mchakato thabiti na wenye ufanisi umeanzishwa ili kuunganisha programu ya MKUHUMI+ na wizara zote na taasisi/ mashirika ya serikali katika ngazi zote husika.

Kanuni 5: Programu ya MKUHUMI+ inaendeleza na kubooresha[31] bioanuwai na huduma za mifumo huduma za ikolojia[32]	
Vigezo	**Muongozo wa viashiria**
5.1 Bioanuwai na huduma za ekologia zinazoweza kuathiriwa na programu ya MKUHUMI+ zainaendelezwa na kubooreshwa	5.1.1 Bioanuwai na thamani za huduma za mfumo ikolojia ambazo zitaathiriwa na programu ya MKUHUMI+ zimeanishwa na kuwekwa wazi/kuramanishwa[33] katika kiwango na ngazi ya kwa kina sahihi kinachoendana na kila kipengele/shughuli katika programu ikijumuishwa lakini sio tu kwa maeneo yenye umuhimu kwa ajili ya viumbe vilivyo katika hatari ya kutoweka na viumbe ambavyo havipatikani maeneo mengine, pia kwa ajili ya mkusanyiko muhimu au chanzo cha jamii ya viumbe hai wengine, kwa ajili ya mifumo ya ekologia na huduma za kiuchumi za mifumo ekolojia, kukabiliana na mabadiliko ya tabia nchi, umuhimu wa kiutamaduni au kidini kwa wadau hasa jamii asilia na jamii nyingine. 5.1.2 Programu ya MKUHUMI+ inaainisha na kutekeleza hatua zinazolenga kuendeleza na kubooresha bioanuwai na thamani ya huduma ya mfumo ikolojia zilizoanishwa na zitakazothiriwa na programu ya MKUHUMI+ 5.1.3 Programu ya MKUHUMI+ inazalisha rasilimali[34] zaidi kwa ajili ya kuendeleza na kubooresha bioanuwai na huduma za mifumo ikologia.
5.2 Athari chanya na hasi za kimazigira za programu ya MKUHUMI+ zimetathminiwa na kujumuishwa na athari zilizotabiriwa na zile zilizohalisi.	5.2.1 Mpango wa ufuatiliaji na maelezo ya viashiria ni kwa ajili ya kupima bioanuwai iloyoainishwa na thamani ya huduma ya mfumo ikologia itakayoathirika na programu ya MKUHUMI+ kwa kuzingatia elimu asilia na utafiti wa kisayansi kama itavyopaswa. 5.2.2 Kuna tathmini ya athari za kimazingira zinazotegemewa na athari zilizokwishatokea za programu ya MKUHUMI+[35] zinazohusisha watu wa jamii asilia na jamii nyingine pamoja na

[31] Athari kwenye bioanuwai na huduma itokanayo na mifumo ya ekologia zinategemea hali halisi ambayo ni hali halisi ya matumizi ya ardhi kama kusingekuwa na program ya MKUHUMI+.

[32]Huduma itokanayo na mfumo ekologia' kwa mtizamo uu inamaanisha huduma ambazo sio za upunguzaji wa gesi joto

[33] kwa kujumuisha bioanuwai na thamani za huduma zitokanazo na mfumo ekologia zimeainishwa kwenye mikakati ya taifa ya bioanuwai na mipango kazi (NBSAP), mchakato wa wazi unaosaidia shabaha za Mkataba wa Uwiano wa kibiologia 2010 au utekelezaji wa muongozo unaoendana na juhudi hizi kama Vidhibiti vya maendeleo vya benki (benki ya Dunia PO 4.04, vigezo vya utekelezaji vya IFC 6) maeneo muhimu ya bioanuwai, maeneo yenye thamani kubwa ya hifadhi za baioanuwai na mipangilio mingine ya uhifadhi.

[34] Kuwa makini kwa mipango yoyote ya kupanua misitu ambayo sio ya asili na madhara yake kwa bioanuwai na thamani ya huduma ya mfumo ekologia.

[35]Rasilimali zinapaswa kuongezeka ukilinganisha na hali halisi ambayo ni hali halisi ya matumiziya ardhi kama kusingekuwepo na programu ya MKUHUMI+

	wadau wanaofaa.
5.3 Muundo na utekelezaji wa Programu ya MKUHUMI+ inashughulikia masuala ya uendelezaji na uboreshaji wa bioanuwai na huduma za mfumo ekologia kwa kuendeleza ujuzi asilia na mwenendo wa usimamizi wa watu wa jamii asilia, jamii nyingine na wadau wengine.	5.3.1 Malengo ya programu ya MKUHUMI+ inajumuisha kutoa mchango mkubwa kwa ajli ya kuendeleza na kubooresha bioanuwai na huduma za mfumo ikolojia 5.3.2 Programu ya MKUHUMI+ inaainisha na kutekeleza hatua za kuendeleza na kubooresha bioanuwai na thamani ya huduma ya mfumo ikolojia zitakazo athiriwa na programu ya MKUHUMI+ kwa kujengea kwenye elimu alisilia na usimamizi wa watu wa jamii asilia na jamii nyingine pamoja na wadau wengine.
5.4 Programu ya MKUHUMI+ imepokelewa kwa kuangalia tathmini ya kutabirika/kubashiri na inayoendelea kupunguza athari hasi na kuongeza athari chanya za kimazingira	5.4.1 Hatua zinazoanzishwa na kutekelezwa ili kupunguza athari hasi na kubooresha athari chanya za mazingira kwa programu ya MKUHUMI+ zinazotegemewa na zinazoendelea katika hatua za kuunda na kutekeleza program, kwa kujengea kwenye elimu asilia na usimamizi wa namna mambo yanavyofanyika na watu wa jamii asilia, jamii nyingine na wadau wengine.

Kanuni 6: Wenye haki husika wote[36] na wadau wanashiriki kikamilifu[37] na kwa uhakika[38] katika programu ya MKUHUMI+.	
Vigezo	**Muongozo wa viashiria**
6.1 Programu ya MKUHUMI+ ina ainisha na kuelezea haki na maslahi ya wenye haki wote na makundi ya wadau[39] na umuhimu wao katika programu ya MKUHUMI+.	6.1.1 Wenye haki na makundi ya wadau wameaninishwa wakiwemo watu wa jamii asilia, jamii iliyoko pale kisheria kwa kuangalia kwa umakini mahitaji ya makundi maalumu. 6.1.2 Haki na maslahi ya kila mwenye haki na kila kundi la wadau kuhusiana na programu ya MKUHUMI+ vimeanishwa na ikijumuisha vikwazo vya ushiriki wao, na umuhimu wao kwenye prgramu ya MKUHUMI+ umeaninishwa 6.1.3 Utaratibu unaowezesha kila anaependa kuomba kupewa nafasi ya kuwa mwenye haki au kundi la wadau kwa kulingana na haki na maslahi yao kuhusiana na programu ya MKUHUMI+ uko wazi.
6.2 Wenye haki na makundi ya wadau wanaotaka kuhusishwa katika kuunda[40] na kutekeleza[41] na	6.2.1 Mchakato na muundo wa kitaasisi umeanzishwa na unafanya kazi ili kuwezesha wenye haki wote na makundi ya wadau

[36] kwa mfaano kupiti mkakati wa tathmini ya mazingira au tathmini ya athari za mazingira

[37] Kwa uikamilifu' inamaana katika hatua zote.

[38] Ushirikishwaji thabiti' unamaanisha ushawishi wenye maana kwa wenye haki na wadau wote wanaotaka kuhusishwa kwahakikisha wanakuwa na taarifa za awali kwa wakti mwafaka.

[39]Makundi ya wenye haki au wadau walio na haki zinazofanana au maslahi kuhusiana na programu ya MKUHUMI+

[40]ikijumuisha na maendeleo ya matumizi ya ardhi na mipango ya usimamizi wa misitu katika programu ya MKUHUMI+

[41]Utekelezaji' unaeleweka kujumuisha mipango inayoendelea /ufanyaji wa maamuzi pamoja na kutekeleza shughuli.

kutathmini programu ya MKUHUMI+ wanahusishwa kikamilifu kupitia majadiliano thabiti au ushirikishwaji wa kweli.	kushiriki katika kuunda, kutekeleza na kutathmini programu hii . 6.2.2 Upo uwakilishi thabiti wa makundi maalumu katika hatua za mchakato wa ushirikishwaji katika majadiliano ya wenye haki na wadau. 6.2.3 Majadiliano juu ya programu ya MKUHUMI+ yamezingatia hali halisi ya kijamii na kiutamaduni kwa njia zinazofaa na kufanyika katika maeneo yliyokubaliwa na wote. 6.2.4 Serikali za Mitaa zimehusika katika programu ya MKUHUMI+ pamoja na serikali kuu katika ngazi ya taifa na katika ngazi nyingine husika na majukumu yao yameainishwa bayana. 6.2.5 Muundo na utekelezaji wa Programu ya MKUHUMI+ umefanyika kwa kuzingatia majadiliano ya wenye haki na wadau au ushirikishwaji wa kweli.
6.3 Wenye haki husika na makundi ya wadau wanaamua kwa namna inayothibitika, utaratibu utakaotumika kuwashirikisha katika majadiliano na kuwakilisha kuhusiana na programu ya MKUHUMI+ kwa kuzingatia taasisi za kisheria na za kimila.	6.3.1 Taratibu za majadiliano zitakazotumiwa na programu ya MKUHUMI+ zimetayarishwa na kupitishwa na wenye haki na makundi ya wadau husika kwa kuzingatia taasisi za kisheria na kimila. 6.3.2 Programu ya MKUHUMI+ inatambua na kuheshimu na taratibu hususan za watu wa jamii asilia na jamii iliyopo kisheria, na haigandamizi muundo na taratibu za kufanya maamuzi yao. 6.3.3 Wenye haki na makundi ya wadau wanachagua wawakilishi wao ili kushiriki katika kufanya maamuzi juu ya programu ya MKUHUMI+.
6.4 Wawakilishi wa wenye haki na makundi ya wadau wanahakikisha ushiriki thabiti wa, na uwajibikaji kwa, watu wanaowawakilisha na kusaidia katika kujenga muafaka.	6.4.1 Wawakilishi wa wenye haki wanafuata utaratibu uliowazi katika taarifa kwa watu wanaowawakilisha juu ya jinsi gani programu ya MKUHUMI+ inavyoweza kuwaathiri na kuwezesha majadiliano na mrejesho.
6.5 Wenye haki na makundi ya wadau husika wana uelewa mkubwa juu ya masuala muhimu kuhusiana na programu ya MKUHUMI+ na uwezo wa kushiriki kikamilifu	6.5.1 Usambazaji wa taarifa na shughuli nyingine za uhamasishaji zinahakikisha kuwa wenye haki na wadau husika wana uelewa mkubwa juuya programu ya MKUHUMI+ hususan watu wa jamii asilia na jamii iliyopo kisheria hasa wenye mahitaji maalumu miongoni mwao. 6.5.2 Vikwazo juu ya ushiriki thabiti wa wenye haki na makundi ya wadau katika uundaji, utekelezaji na tathmini vimeaaninishwa na kutafutiwa ufumbuzi kwa kuwajengea uwezo.
6.6 Uundaji, utekelezaji na tathmini ya programu ya MKUHUMI+ inazingatia na kuendeleza utaalamu, ujuzi, mifumo ya usimamizi wenye haki na	6.6.1 Utaratibu umeundwa ili kuainisha elimu, ujuzi na mifumo ya usimamizi asilia na mingine na umuhimu wake katika programu ya MKUHUMI+ 6.6.2 Programu ya MKUHUMI+ inahusisha kama inavyotakiwa

wadau hususani ile ya watu wa jamii asilia na jamii iliyopo kisheria.	elimu, ujuzi na mifumo ya usimamizi ya wenye haki na wadau katika kupanga, kutekeleza na kutathmini kama ilivyoainishwa.
6.7 Mifumo imeiundwa kwa ajili ya kupokea na kutatua malalamiko na migogoro kuhusiana na uundaji, utekelezaji na tathmini ya programu ya MKUHUMI+.	6.7.1 Utaratibu uliowazi, usiopendelea na unaopatikana umeundwa ili kushughulikia malalamiko na migogoro inayoibuka wakati wa uundaji, utekelezaji na tathmini ya programu ya MKUHUMI+ pamoja na taratibu za kusikiliza, kushughulikia na kutatua migongano ya wenye haki na wadau katika kipindi maalumu kilichokubalika. 6.7.2 Utaratibu wa utatuzi wa malalamiko na migogoro umetangazwa kwa wenye haki na wadau wote. 6.7.3 Taratibu za utatuzi wa migogano na migogoro imesimamiwa na msuluhishi wa nje ambaye hafungamani na upande wowote ili kuzuia mgongano wa maslahi.
6.8 Wenye haki na wadau wanapata ushauri wa kisheria na uelewa wa taratibu za kisheria zinazohusika pamoja na kuelewa matokeo ya kisheria na ya kifedha kuhusiana na programu ya MKUHUMI+	6.8.1 Huduma ya ushauri wa kisheria inapatikana kwa wenye haki na wadau ili kuwashauri juu ya taratibu za kisheria na matokeo kisheria na kifedha kuhusiana na programu ya MKUHUMI+
6.9 Programu ya MKUHUMI+ inatoa rasilimali za kutosha ili kuhakihisha kuna ushiriki wa kutosha wa wenye haki na wadau	6.9.1 Wenye haki husika na makundi ya wadau wanapata rasilimali za kutosha ili kushiriki kikamilifu kwenye uundaji, utekelezaji na tathmini of programu MKUHUMI+.

Kanuni 7: Wenye haki na wadau wote wanapata taarifa sahihi na kwa muda muafaka ili kuwawezesha kufanya maamuzi na utawala bora kwenye programu ya MKUHUMI+	
Vigezo	**Muongozo wa viashiria**
7.1 Taarifa za kutosha juu ya programu ya MKUHUMI+ zinapatikana kwa umma ili kuendeleza uhamasishaji na utawala bora kwa ujumla	7.1.1 Taarifa ya kutosha juu ya programu ya MKUHUMI+ ipo na inapatikana kwa uuma wenye nia ya kupata taarifa pamoja na taarifa juu ya uundaji, utekelezaji, tathmini, mgawanyo wa manufaa, bioanuwai na huduma za mifumo ekologia, na haki ya ardhi, maeneo na rasilimali za programu. 7.1.2 Sera za serikali zinasaidia wadau kupata taarifa juu ya programu ya MKUHUMI+ pamoja na taarifa ya haki ya ardhi, maeneo na rasilimali.
7.2 Wenye haki na wadau wanapata taarifa wanayohitaji kuhusu programu ya MKUHUMI+ na inayotolewa kwa njia sahihi na kwa muda muafaka ili washiriki kikamilifu katika uundaji, utekelezaji na tathmini, pamoja na taarifa muhimu	7.2.1 Wenye haki na wadau wanajua ni taarifa gani inapatikana programu ya MKUHUMI+ na namna ya kuipata. 7.2.2 Njia bora zaidi ya usambazaji wa taarifa juu ya programu ya MKUHUMI+ zimeainishwa na kutumika kwa kila mwenye haki na makundi ya wadau. 7.2.3 Wenye haki na wadau wanapata taarifa inayotakiwa juu ya

kuhusu hatari na fursa za kijamii, kiutamaduni, kiuchumi na hatari na za ikolojia, madhara ya kisheria na mazingira ya kidunia na ya kitaifa.	programu ya MKUHUMI+ pamoja na matokeo ya ufuatiliaji na tathmini,hatari na fursa za kijamii, kiutamaduni, kiuchumi na za kikolojia, madhara ya kisheria na mazingira ya kitaifa na ya ngazi ya chini 7.2.4 Watu wa jamii asilia na jamii nyingine wanapata taarifa muhimu wanayohitaji juu ya programu ya MKUHUMI+ katika mfumo wanaouelewa.
7.3 Wawakilishi wa wenye haki na makundi ya wadau wanakusanya na kusambaza taarifa juu ya programu ya MKUHUMI+ kutoka kwa watu na kuwapelekea watu wanaowawakilisha kwa njia sahihi na kwa wakati muafaka.	7.3.1 Wawakilishi wa wenye haki na makundi ya wadau wanakusanya na kusambaza taarifa zote muhimu zinazohusiana na programu ya MKUHUMI+ kutoka kwa watu na kuwapelekea watu wanaowakilisha. 7.3.2 Taratibu zimewekwa ili kuhakikisha kuwa wenye haki na wadau wanapata na kutoa taarifa zote muhimu kuhusiana na programu ya MKUHUMI+ kupitia kwa wawakilishi wao.
7.4 Taarifa zipo na zinasambazwa kuhusinana na programu ya MKUHUMI+ kwa muda muafaka ili kuwezesha wenye haki na wadau kutoa mrejesho kwa wawakilishi wao na kuheshimu muda uliopangwa ili kushiriki kwenye kufanya maamuzi.	7.4.1 Taarifa ipo na inasambazwa juu ya programu ya MKUHUMI+ nakuruhusu muda wa kutosha kati ya usambazaji wa taarifa na ufanyaji wa maamuzi ili kuwezesha wenye haki na wadau kuratibu maamuzi yao.
7.5 Programu ya MKUHUMI+ inatoa rasilimali za kutosha ili kuweza kutoa na kukusanya taarifa kwa muda muafaka na kwa njia sahihi.	7.5.1 Kuna rasilimali za kutosha ili kuhakikisha kwamba taarifa muhimu juu ya programu ya MKUHUMI+ zinasambazwa kwa na kukusanywa kutoka kwa wenye haki na wadau katika muda muafaka na kwa njia sahihi.

Kanuni 8: Programu ya MKUHUMI+ inakubaliana na sheria za kitaifa na za ngazi ya chini[42], mikataba, kanuni na makubaliano ya kimataifa.	
Vigezo	**Muongozo wa viashiria**
8.1 Programu ya MKUHUMI+inakubaliana na sheria ya ngazi y achini, sheria ya kitaifa na sheria, kanuni na makubaliano ya kimataifa yaliyoridhiwa na nchi	8.1.1 Makubaliano ya kimataifa, mikataba na sheria zinazohusika na programu ya MKUHUMI+ zimeanishwa. 8.1.2 Sheria za kitaifa na za ngazi ya chini zinazohusiana na program ya MKUHUMI+ zimeainishwa 8.1.3 Maeneo yoyote ambayo inawezekana program ya MKUHUMI+ isikubaliane au haitakubaliana na sheria za kitaifa au za ngazi ya chini na mikataba, kanuni na makubaliano ya kimataifa yameainishwa na kufuatiliwa.

[42] Sheria zinajumuisha miiko yote ya kisheria iliyotolewa na vyombo vya serikali ambavyo mamlaka yake hayafikii yale ya kitaifa kama vile Idara, manispaa, na miiko ya kimila.

8.2 Pale ambapo sheria za ngazi ya chini au za kitaifa haziendani na viwango vilivyowekwa, taratibu za kupitia zifanyike ambazo zinapelekea mpango wa kupata ufumbuzi wa maeneo ambayo yanapishana.	8.2.1 taratibu za kupitia na kushughulikia maeneo yanayopishana kati ya viwango na sheria za nchi au za kitaifa.
8.3 Wenye haki husika[43] na wadau wana uwezo wa kuelewa, kutekeleza na kufuatilia mahitaji ya kisheria kuhusiana na programu ya MKUHUMI+	8.3.1 Wenye haki husika na wadau wana uwezo wa kuelewa, kutekeleza na kufuatilia mahitaji ya kisheria kuhuisiana na programu ya MKUHUMI+

[43]Wenye haki na wadau husika' inamaanisha katika kigezo hiki wale wenye majukumu ya utekelezaji na ufuatiliaji wa mahitaji ya kisheria

Maana ya maneneo

Haki ya hewa ukaa inamaanisha haki ya kuingia mkataba na vipengele vya kuuza na kununua kwa ajili ya kuhamisha miliki ya uzalishaji na upunguzaji wa gesi joto au kuondoa na kuendeleza kiasi na kiwango cha hewa ukaa.

Gharama, manufaa na hatari za programu ya MKUHUMI+ zinajumuisha zile ambazo ni za moja kwa moja na zile zisizo za moja kwa moja na zina vipengele vya kijamii, kiutamaduni na kiuchumi. Gharama zinajumuisha zile ambazo zinapatikana kwa kupoteza fursa. Gharama, manufaa na hatari zote zinaringanishwa na hali halisi iliyopo ambayo ni matumizi ya ardhi yanayoonekana kama hakuna programu ya MKUHUMI+.

Tafsiri maalumu kwa nchi inamaanisha tafsiri katika ngazi ya utawala unaoongoza programu ya MKUHUMI+

Vigezo ni mambo 'yaliyomo' katika kiwango ambacho kimepangwa na kinahitaji kufikiwa ili kuweza kufikia kanuni. Inawezekana kuthibitisha vigezo moja kwa moja lakini mara nyingi vinaelezwa zaidi na viashiria.

Haki za kimila kwa ardhi na rasilimali inamaanisha mifumo ya matumizi ya ardhi na rasilimali ya jamii kwa muda mrefu na kuwa na sheria za kimila, kanuni, miiko na mambo ya asili kwa watu wa jamasilia na jamii nyingine ikiwemo matumizi ya msimu au ya kurudiwa kuliko kuwa na haki miliki ya ardhi na rasilimali kisheria inayotolewa na serikali

Huduma za mifumo ekologia kwa mtizamo huu zinamaanisha huduma ambazo sio za upunguzaji au kuondowaji wa gesi joto

Uthabiti wa program ya MKUHUMI+ unamaanisha kwa kiwango gani uzalishaji wa hewa ukaa umepunguwa na melengo mengine ya programu yalivyofanikiwa.

Ufanisi unamaanisha kufikia shabaha iliyowekwa kwa gharama nafuu, kwa juhudi ndogo na kwa muda mchache

Usawa na **usawa usiyo na upendeleo** vinamaanisha ile tu kutofungamana na upande wowote kwa wahusika wote

Muongozo wa viashiria unaainisha vipengele maalumu kwa kila kigezo. Kutakuwa na utaratibu wa tafsiri maalumu kwa kila nchi ili kuanzisha viashiria vitakavyo vitaendana na mfumo wan chi husika.

Kukamilika na **ukamilifu** kama ambavyo imetumikaa katika ushirikishwaji kikamifilifu inamaanisha katika hatua zote.

Ushirikishwaji thabiti inamaanisha ushawishi wa maana wa wenye haki na wadau wote husika wanaotaka kuhusishwa katika hatua zote kuhakikisha wanapata taarifa ya kutosha kwa wakati muafaka.

Utawala bora unajumuisha upatikanaji, ushiriki wa watu, uwazi, uwajibikaji, utawala wa sheria, utabirikaji, haki ya sheria na uendelevu.

Utekelezaji unaeleweka kujumuisha mipango inayoendelea/ufanyaji wa maamuzi pamoja na utekelezaji wa shughuli

Viashiria ni vipengele vinavyohesabika na visivyohesabika vinavyoweza kufanikishwa na kuthibitiwa kuhusiana na vigezo

Shughuli za kimaisha zinatokana na kuwepo na mali ya kijamii, kiutamaduni, watu, kifedha, maliasili, rasilimali za miundombinu na uwezo wa kisiasa.

Sheria za ngazi za chini inajumuisha kanuni zote zinazotolewa na vyombo vya serikali ambazo utwala wake wa utekelezaji haufiki katika ngazi ya taifa kama vile kanuni za idara, manispaa, na za kimila.

Kanuni ni mpango katika ngazi ya kiwango unaolezea juu ya malengo ya kiwango na kuwekea mipaka. Ni maneno ya msingi juu ya matokeo tarajiwa na hayategenezwi kwa ajili ya kuthibitishwa.

Programu ya MKUHUMI+ inajumuisha malengo, sera na hatua zilizotayarishwa kwa ajili ya programu na sera nyingine zinazosaidiana.

Rasilimali zinaeleweka kujumuisha huduma za mifumo ekologia zinazotokana na rasilimali hizi.

Wenye Haki na wale ambao haki zao zinaathiriwa na programu ya MKUHUMI+ na 'wadau' ni wale ambaomaslahi yao yanaweza kuathiriwa na programu.

Viwango vinajumuisha kanuni,, vigezo na viashiria vinavyoelezea masuala ya muhimu kwa ajili ya mahitaji ya kiutendaji ya kijamii na kimazingira

Watu/makundi ya watu wenye mahitaji maalumu ni wale ambao wana nafasi ndogo sana ya kupata mahitaji yao kutokana na rasilimali iliyopo ambao wanategemea kupata kipato (rasilimali hizi ni za kijamii, kiutamaduni, watu, kifedha, maliasili na siasa) na au wana nafasi kubwa yakupata mshutuko na matatizo kama yale yanayotokana na mabadiliko ya tabia nchi,ambayo yanaweza kuathiri rasilimali hizi na jinsi watu wanavyoweza kuzitumia. Kundi hili linajumuishwa watu au makundi ambayo hayajiwezi kwa kuangalia jinsia, jamii maalumu, hali ya kiuchumi katika jamii n.k